

- юрид. наук. – Одеса, 2002; Меркулова В.О. Жінка як суб'єкт кримінальної відповідальності: Монографія. – Вид. 2-е. – Одеса, 2003.
19. Ковалевский П.И. Вырождение и возрождение. Преступник и борьба с преступностью (социально-психологические эскизы). – СПб., 1903.
  20. Ковалевский П.И. Эпилепсия и ее лечение. – СПб., 1900.
  21. Див.: Бехтерев В. М. Лечебное значение гипноза // Соч. Акад. В. М. Бехтерева, орд. проф. Имп. Воен.-мед. акад., дир. Клиники душев. и нерв. болезней в С.-Петербурге. – Санкт-Петербург, 1900.
  22. Фойницкий И.Я. Влияние времён года на распределение преступлений // Судебный журнал. – 1873. – Январь – февраль. – С. 22-68.
  23. Хомяков М.М. Бедность и преступление (из области уголовной антропологии). – Казань, 1909. – С.209; Белиловский К.А. К вопросу об антропологическом типе преступника: Дис. ... д-ра медицины. – СПб., 1895; Корсаков С.С. По вопросу о свободе воли. – М., 1889.
  24. Чубинский М.П. Курс уголовной политики. – Ярославль, 1895.
  25. Ющенко А.И. Основы учений о преступнике, душевнобольном и психологии нормального человека. Введение в курс судебной психопатологии. – СПб., 1913.
  26. Милль Дж. Ст. Система логики силлогической и индуктивной. – М., 1899.
  27. Познышев С.В. Алкоголизм как фактор преступности. – М., 1915; Тарновский Е.Н. Движение некоторых видов преступности за 1895–1900 гг. в связи с введением винной монополии. – СПб., 1902.
  28. Гернет М.Н. Общественные причины преступности. – М., 1906.

Надійшла до редакції 29.11.2011

ЄМЕЛЬЯНОВ М.В., здобувач
(Харківський національний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.72 (477)

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ШАХРАЙСТВА ЗА КРИМІНАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Розглянуто питання щодо визначення поняття та видів шахрайства, передбачених статтями Кримінального кодексу України, та надано їх загальну характеристику.

Ключові слова: шахрайство, складі злочину, види шахрайства.

Рассмотрены вопросы относительно определения понятия и видов мошенничества, предусмотренных статьями Уголовного кодекса Украины, и дана их общая характеристика.

Ключевые слова: мошенничество, составы преступлений, виды мошенничества.

The questions in relation to determination of concept and types of swindle, foreseen the articles of the Criminal code of Ukraine, and their general description are analysed here.

Keywords: swindle, compositions of crimes, types of swindle.

Відомо, що кримінальний закон, впливаючи на свідомість людей, є важливим запобіжним чинником, тому в системі заходів, що застосовуються для запобігання злочинам, важлива роль належить нормам кримінального права, оскільки передбачене нормою кримінального закону покарання здійснює загальнопревентивний вплив, запобігає вчиненню нових злочинів як засудженими, так й іншими особами. Це, у свою чергу, потребує вивчення та вдосконалення закону про кримінальну відповідальність взагалі й окремих його інститутів зокрема для вирішення складних питань. Одним з таких питань є питання кримінальної відповідальності за шахрайство.

Вирішенню питань кримінально-правової характеристики шахрайства приділяли увагу багато вітчизняних та зарубіжних вчених: Г.М. Борзенков, Ю.М. Биков, Б.В. Волженкін, В.О. Глушкова, В.Г. Гончаренко, О.О. Дудоров, В.П. Ємельянов, П.М. Коваленко, Л.М. Кривоченко, О.В. Лисодед, П.С. Матишевський, М.І. Мельник, В.Р. Мойсик, М.І. Панов, К.Л. Попов, В.І. Шакур, М.Д. Шаргородський та ін. При цьому наукові дослідження у зазначеній сфері останнім часом значно активізувались. Захистили кандидатські дисертації О.В. Смаглюк («Шахрайство за Кримінальним кодексом України 2001 року», 2004 р.), Мохаммед А.М. Байдусі («Кримінальна відповідальність за шахрайство за законодавством Єгипту, Йорданії, України (порівняльно-правовий аспект)», 2007 р.), Ю.Л. Шуляк («Кримінальна відповідальність за шахрайство: порівняльно-правове дослідження», 2011 р.). Однак ці роботи здебільшого були прис-

вчені питанням кримінальної відповідальності за шахрайство як злочин проти власності, передбачений ст. 190 КК України, або за шахрайство з фінансовими ресурсами, передбачене ст. 222 КК України. Проте Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за шахрайство у кількох статтях, що містяться у різних розділах Особливої частини КК. При цьому базове поняття шахрайства надано законодавцем у диспозиції ст. 190 КК, яка містить ознаки загального (основного) складу шахрайства. Інші види шахрайства, за які прямо встановлюється відповідальність у статтях 262, 308, 312, 313, 357, 410 КК, є спеціальними видами шахрайства. Крім того, ст. 289 КК, яка передбачає відповідальність за незаконне заволодіння транспортним засобом, охоплює своїми ознаками також незаконне заволодіння транспортним засобом шляхом шахрайства, тобто цей склад у певній частині також є спеціальним складом шахрайства.

Це потребує системного аналізу нових аспектів проблеми, проведення комплексних кримінально-правових досліджень шахрайства, що виражається у різноманітних діяннях, передбачених кількома статтями кримінального закону, встановлення спільних рис цих діянь та їх відмінностей і вдосконалення на цих підставах закону про кримінальну відповідальність за шахрайство. Тому метою наданої статті є спроба розглянути шахрайство як окрему кримінально-правову категорію, що охоплює різноманітні діяння, передбачені кількома статтями КК України, з'ясувати його загальне поняття та види.

Розкриттю змісту будь-якого терміна, як правило, передують звернення до загальноживаного значення цього слова. Зокрема, Великий тлумачний словник сучасної української мови надає поняттям «шахрай» та «шахрайство» такі визначення: «Шахрай – хитра, спритна й нечесна в учинках людина // Дрібний злодій» [1, с. 1615]; «Шахрайство – 1. Хитрий і спритний обман; крутість, ошуканство. 2. Заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою» [1, с. 1615]. У Словнику російської мови С.І. Ожегова поняття «шахрайство» визначається таким чином: «Мошенничество – Обман, неблагоприятные жульнические действия с корыстными целями» [2, с. 312].

Як бачимо, етимологічне значення терміна «шахрайство» вельми далеке від однаковості і відрізняється за змістом та обсягом. Згідно з наведеними тлумаченнями термін «шахрайство» використовується у трьох розуміннях – вузькому, широкому та найбільш широкому. В одних випадках шахрайство визначається як заволодіння майном шляхом обману чи зловживання довірою, в других випадках – як будь-який обман з корисливою метою, в третіх – як будь-який обман, крутість, ошуканство.

Хоча семантичне тлумачення не може повною мірою розкрити юридичного значення терміна «шахрайство», але воно має певний вплив на використання цього терміна в статтях закону про кримінальну відповідальність за шахрайство.

Термін «шахрайство» неодноразово використовується у статтях Особливої частини КК. При цьому дослідження тексту КК України показує, що до шахрайства слід відносити злочини, які передбачені тими статтями Особливої частини КК, де використовується термін «шахрайство», а також тими статтями, ознаками яких охоплюється у тому числі й шахрайство.

Перш за все це кримінально-правова норма, передбачена ст. 190 КК України «Шахрайство», яка в описовій диспозиції дає законодавче визначення шахрайства і є базовим складом для спеціальних складів шахрайства, передбачених ст. 262, 308, 312, 313, 357, 410 КК та ст. 289 КК в частині незаконного заволодіння транспортним засобом шляхом шахрайства.

Відповідно до ст. 190 КК шахрайство визначається як заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. У зв'язку з цим в п. 17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» вказується: «обман (повідомлення потерпілому неправдивих відомостей або приховування певних обставин) чи зловживання довірою (недобросовісне використання довіри потерпілого) при шахрайстві застосовується винною особою з метою викликати у потерпілого впевненість у вигідності чи обов'язковості передачі їй майна або права на майно. Обов'язковою ознакою шахрайства є добровільна передача потерпілим майна чи права на майно» [3, с. 425].

Цей злочин полягає у протиправному заволодінні чужим майном або придбанні права на майно шляхом обману потерпілого чи зловживання його довірою і відзначається тим, що особа, у віданні або під охороною якої знаходиться майно, сама передає таке майно винному, вва-

жаючи, що останній має право на нього. Особливістю шахрайства є те, що шахрай викликає у потерпілого спонукання, бажання передати йому майно чи уступити право на майно. Введений в оману, потерпілий сам добровільно передає винному майно чи право на нього.

Водночас у літературі підкреслюється, що, хоча добровільність передачі майна чи права на нього є обов'язковою ознакою шахрайства, але ця добровільність, по суті, є фіктивною, адже володілець майна діє під впливом обману і легковажної довірливості [4, с. 536]. Добровільність при шахрайстві має уявний характер, оскільки вона зумовлена обманом [5, с. 504]. Шахрайство являє собою такий вплив на поведінку власника або володільця майна, який вводить потерпілого в оману щодо його уявлень про факти дійсності і обумовлює зовні добровільну передачу майна винному. Оскільки обов'язковою ознакою шахрайства є зовні добровільна передача майна або права на майно, то поміж діями чи бездіяльністю винної особи і помилкою потерпілого повинен існувати причинний зв'язок. При цьому на кваліфікацію вчиненого не впливає використання винною особою таких якостей власника чи іншої особи, у віданні якої перебувало майно, як необачність або невиправдана довірливість. Для наявності складу шахрайства необхідно, щоб передача майна чи права на нього винному відбувалася при справжньому волевиявленні потерпілого, котрий або сам передає майно або дозволяє його взяти [6, с. 59]. Але якщо потерпілий у зв'язку з віком, фізичними чи психічними вадами або іншими обставинами не міг правильно оцінити і зрозуміти зміст, характер і значення своїх дій або керувати ними, передачу ним майна чи права на майно не можна вважати добровільною [3, с. 425; 5, с. 504]. Заволодіння майном чи правом на нього шляхом зловживання цими вадами в інтелектуальній чи вольовій сфері потерпілого за наявності до того підстав може кваліфікуватися як крадіжка, а заволодіння правом на майно – як недійсна угода [5, с. 504; 6, с. 59-60].

Способами вчинення шахрайства є обман чи зловживання довірою.

Під обманом слід розуміти повідомлення неправдивих відомостей або свідоме приховування, замовчування певних обставин, повідомлення про які було обов'язковим і мало суттєве значення для поведінки потерпілого. Тому в навчальній та науковій літературі обман поділяють на активний (у формі активної поведінки) і пасивний (вчинений шляхом бездіяльності, замовчування обставин, повідомлення про які було обов'язковим). Обман у формі активної поведінки поділяється на словесний (вербальний) і обман дією; у свою чергу, словесний обман може бути в усній і письмовій формі. Обман дією являє собою вчинки, жести, рухи того, хто обманює, які мають певне інформаційне навантаження і на підставі яких можна зробити висновок щодо ствердження або заперечення якихось фактів. Обманні дії можуть бути вчинені як самотійно, так і тоді, коли словесного обману недосить для досягнення злочинного наслідку [6, с. 58].

Шляхом обману винна особа вводить в оману потерпілого щодо дійсного стану справ, тобто свідомо перекручує істину відносно уявлень про факти дійсності і прагне до того, щоб у потерпілого виникло неправильне уявлення про факти. Тобто зміст обману становлять викривлення істини винним і помилка, яка виникає внаслідок цього у того, кого він обманює.

Обман може стосуватися характеристики певних предметів, зокрема їх кількості, тотожності, дійсності (обман у предметі), особистості винного або інших осіб (обман у особі), певних подій, юридичних фактів, дій окремих осіб тощо. До найбільш поширених випадків застосування обману як способу шахрайства належать: вчинення різних угод щодо рухомого і нерухомого майна, коли потерпілому передаються фальсифікований товар або предмети гіршої якості, або ж предметом угоди виступають фіктивні предмети, які не існують в об'єктивній реальності; незаконне отримання пенсій, субсидій, інших видів соціальної допомоги на підставі підроблених документів; обманне отримання попередньої оплати (авансу) за надання товарів чи послуг тощо [5, с. 505].

При наявності обману у пасивній формі бездіяльності винного призводить до помилки потерпілого щодо обов'язковості або вигідності передачі майна чи права на майно шахраєві і є причиною такої поведінки потерпілого. Якщо ж особа заволодіває чужим майном, свідомо скориставшись чужою помилкою, виникненню якої вона не сприяла, вчинене не може розглядатись як шахрайство. За певних обставин (наприклад, коли майно має особливу історичну, наукову, художню чи культурну цінність) такі дії можуть бути кваліфіковані за ст. 193 КК (незаконне привласнення особою знайденого або чужого майна, що випадково опинилося у неї).

Зловживання довірою – це недобросовісне використання довіри з боку власника чи іншої особи, у віданні котрої знаходиться майно. Такі стосунки можуть виникати внаслідок особливого знайомства, родинних або дружніх зв'язків, рекомендацій інших осіб, цивільно-правових або трудових відносин тощо. До найбільш поширених випадків шахрайства, вчиненого шляхом зловживання довірою, належать отримання кредиту, попередньої оплати за товари

чи виконання робіт, укладення договору, позики тощо без наміру повернути отримані кошти чи інші матеріальні цінності, виконати відповідну роботу, повернути борг. Тобто отримання майна з умовою виконання якого-небудь зобов'язання може бути кваліфіковане як шахрайство лише у тому разі, коли винна особа ще в момент заволодіння цим майном мала на меті його привласнити, не виконуючи зобов'язання.

Шахрайство треба відрізнити від інших випадків заволодіння майном або правом на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Відмінність між ними полягає в тому, що при шахрайстві обман є засобом заволодіння майном чи правом на майно, а не засобом доступу до майна або його утримання. Обманні дії при заволодінні майном шляхом шахрайства мають передувати моментові передачі майна на користь винного і бути спрямованими на те, щоб внаслідок цього майно добровільно було передане винній особі. Тому не є шахрайством обман чи зловживання довірою з метою доступу до матеріальних цінностей і наступне таємне або відкрите заволодіння. Такі дії кваліфікуються відповідно як крадіжка, грабіж або розбій. Так само не вважається шахрайством заволодіння шляхом обману майном, яке було ввірене винному для перевезення чи зберігання, і залежно від особливостей суб'єкта такі злочини кваліфікуються як крадіжка або привласнення, оскільки обман тут використовується не з метою отримання майна, а для обернення на свою користь майна, одержаного на законних підставах.

За способом вчинення злочину (обман чи зловживання довірою) шахрайство є дуже схожим з таким передбаченим ст. 192 КК України злочином, як заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою. Однак ці злочини суттєво відрізняються механізмом одержання винною особою незаконної майнової вигоди. Шахрайство характеризується зменшенням майнових фондів власника, бо майно переходить з його законного володіння в незаконне володіння винної особи. Тоді як заподіяння майнової шкоди полягає не в зменшенні майнового активу власника, а в перешкоджанні його збільшенню. Тут незаконну наживу винна особа одержує шляхом протиправного обернення на свою користь майна, яке ще не надійшло, але відповідно до закону або угоди мало надійти власнику.

Заподіяння майнової шкоди без ознак шахрайства може здійснюватись у таких формах:

1. Незаконне використання майна, яке було ввірене власником винній особі для виконання будь-яких зобов'язань за законом або договором (наприклад, самовільне використання транспортних засобів, машин, механізмів чи інших предметів).
2. Ухилення від оплати обов'язкових платежів.
3. Обернення винною особою на свою користь або користь інших осіб платежів, які повинні були надійти до майнових фондів власника в порядку оплати за надані послуги.

Відповідно до Кримінального кодексу України відповідальність за шахрайство встановлюється також в інших статтях закону.

Так, у ст. 262 КК «Викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем», ст. 308 КК «Викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», ст. 312 КК «Викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем», ст. 313 КК «Викрадення, привласнення, вимагання обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем та інші незаконні дії з таким обладнанням», ст. 357 КК «Викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження», ст. 410 КК «Викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем» передбачаються ознаки шахрайства разом з іншими альтернативними діяннями. Тобто передбачені тут складі шахрайства є спеціальними нормами щодо загальної норми, яка має місце у ст. 190 КК України.

Також слід мати на увазі, що ст. 289 КК, яка встановлює відповідальність за незаконне заволодіння транспортним засобом, охоплює своїми ознаками заволодіння транспортним засобом шляхом шахрайства, тому в цій частині також є спеціальною нормою щодо ст. 190 КК.

Особливістю діянь, передбачених вказаними спеціальними нормами, є не тільки те, що вони вчинюються з метою заволодіння шляхом обману чи зловживання довірою спеціальним

майном або іншими предметами спеціального призначення, але й те, що вони можуть вчинятися не тільки з корисливих мотивів.

Особливим видом шахрайства відповідно до КК України є передбачене ст. 222 КК шахрайство з фінансовими ресурсами, диспозиція якої має такий зміст: «Надання громадянином-підприємцем або громадянином – засновником (учасником) або службовою особою суб'єкта господарської діяльності завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцево самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності».

На відміну від вищезрозглянутих складів шахрайства, склад шахрайства з фінансовими ресурсами не містить ознак заволодіння будь-яким майном, навпаки, відповідно до його ознак зміст «шахрайства» включає лише надання неправдивої інформації при відсутності ознак злочину проти власності. Такий зміст складу злочину, передбаченого ст. 222 КК, викликає сумнів у доцільності і коректності використання у назві статті терміна «шахрайство», оскільки навряд чи такі дії можна віднести до шахрайства у традиційному його розумінні. Але це питання потребує окремого розгляду у наукових публікаціях.

На підставі викладеного слід зробити висновок, що відповідно до положень чинного КК України шахрайство можна розглядати у трьох розуміннях – вузькому (власному), широкому та найбільш широкому. Шахрайство у вузькому (власному) розумінні включає заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою і передбачається ст. 190 КК; шахрайство у широкому розумінні включає також заволодіння спеціальним майном та іншими предметами спеціального призначення, що передбачено ст. 262, 289, 308, 312, 313, 357, 410 КК; шахрайство у найбільш широкому розумінні включає також шахрайство з фінансовими ресурсами, яке передбачене ст. 222 КК України.

Список використаної літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь, 2007.
2. Ожегов С.І. Словарь русского языка: Ок. 57000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 17-е изд., стереотип. – М., 1985.
3. Про судову практику у справах про злочини проти власності: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 // Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ (1973 – 2011 рр.): станом на 26 вересня 2011 р. / Упоряд.: Ю.М. Грошевий, О.В. Капліна, В.І. Тютюгін. – Х., 2011. – С. 419-430.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, С.В. Фесенка. – 2-е вид., перероб. та доп. – К., 2008.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 6-те вид., перероб. та доп. – К., 2009.
6. Смелянов В.П. Кваліфікація злочинів проти власності: Навч. посібник. – Х., 1996.

Надійшла до редакції 28.11.2011

МИРОНЮК С.А., ад'юнкт
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 343.77

ЗАВДАНА ШКОДА ЯК ОЦІНОЧНА КАТЕГОРІЯ УМИСНОГО ЗНИЩЕННЯ ТА ПОШКОДЖЕННЯ ЧУЖОГО МАЙНА

Досліджено об'єктивну ознаку умисного знищення або пошкодження чужого майна – завдану шкоду та висловлено окремі пропозиції щодо визначення критеріїв оцінки завданої шкоди в результаті умисного знищення або пошкодження чужого майна та її врахування при встановленні кримінальної відповідальності.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, злочин, умисне знищення або пошкодження майна, об'єктивна сторона, завдана шкода, великий та особливо великий розмір шкоди.

Исследуется объективный признак преднамеренного уничтожения или поврежде-

